

Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi

Uğur AKTÜRK*

Özet

Frederich Ratzel, Halford Mackinder gibi ünlü jeopolitikacıların, stratejik önemi nedeniyle hâkim olunması gereken topraklar olarak gördüğü Kafkasya ve Orta Asya coğrafyası, günümüzde küresel egemenlik mücadelesinin yaşandığı bir bölgedir “Yeni Dünya Düzeni”nin gerçekleştirilmesinin, bu coğrafyaya hâkim olunmasından geçtiğini düşünen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), küresel egemenlik mücadelesinde başat aktörlerden biridir. Washington’un bölgede hâkimiyetini istemeyen iki büyük güç olan Rusya ve Çin Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde yaptıkları işbirliğiyle bu ülkenin Avrasya’daki etkisini törpülemek istemektedirler. Bölgede söz sahibi olmak isteyen diğer bir aktör ise Avrupa Birliği’dir. Brüksel’de gelecekte olası bir enerji sıkıntısı çekmemek için bölgedeki enerji kaynaklarının dağıtımında etkin olmak istemektedir. Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde siyasal gelişmeler üzerinde başat aktörlerden biri de Türkiye’dir. Kafkasya ve Orta Asya’da bağımsızlığını kazanan altı ülkenin Türk kökenli olması küresel egemenlik mücadelesinde Ankara’nın da yerini almasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Orta Asya ve Kafkasya, Hazar Havzası Enerji Kaynakları, Dış Güçler

Abstract

Due to its strategical importance Caucasus and Central Asia considered by famous geopolitical scientists like Frederich Ratzel and Halford Mackinder to be a region, where the states fight for global influence. United States are a dominant actor in the global power struggle, who think that the establishing of a New World Order should be realized through the maintaining this geographical region. Russia and China cooperate with each other in the Shanghai Cooperation Organization in order to contain the influence of the United States. One another actor, who will gain influence in Caucasus and Central Asia, is European Union. Brussels wants to play an important part in securing natural gas and petrol supplies to Europe to cover its energy demands in future. Turkey is also an influential actor in Caucasian and Central Asian regions at least in political issues because of its relativeness to the six Turkic republics in these regions.

Key Words: Jeopolitics, Central Asia, Energy Recourses of Caspian Basin, Extern Powers

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası ilişkilerde yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başlarken, ekonomik mücadeleler, etnik rekabet ve bölgesel çatışmalar hızla artmaya başlamıştır. Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında gündeme gelen, “Yeni Büyük Oyun” olarak da adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında, enerji kaynaklarının kullanımı, ele geçirilmesi veya sevk edilmesi ile ilgili çıkar çatışmaları vardır¹. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri’nin sahip oldukları petrol ve doğalgaz

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı. E-mail: urakturk@yahoo.com

¹ Özalp, Necdet, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, Panorama Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 2004, s.1.

rezervlerinin önemli bir potansiyele sahip olması, küresel enerji mücadelesinde ABD, Çin, Rusya ve Avrupa Birliği'ni (AB) karşı karşıya getirmiştir. Mücadelenin ana sebebini enerji kaynaklarına ulaşmak ve kontrol etmek oluştursa da, Orta Asya ve Kafkasya'ya egemen olmanın verdiği jeopolitik avantaj büyük güçlerin gözünü buraya dikmesinde etkili olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra meydana gelen jeopolitik boşluk bölgede şiddetli bir rekabet ortamı yaratmıştır. Washington, 1991'lerin başında ele geçirdiği tek süper güç olma özelliğini 21. yüzyılda da sürdürmek için Orta Asya ve Kafkasya'da egemenlik kurmak istemektedir. Özellikle 11 Eylül'den sonra terörü kaynağında yok etmek isteyen ABD Yeni Ulusal Güvenlik Belgesi'ne dayanarak giriştiği operasyonlarda önce Afganistan, ardından Gürcistan ve Irak'a müdahale etmiş, böylece bu topraklarda egemenliğini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Askeri olarak bölgeye adım atan Amerika, demokrasi söylemleriyle ve ekonomik girişimlerle bölgedeki ülkeleri etkilemekte ve bu ülkelerde Amerikan yanlısı hükümetlerin işbaşına gelmesine ön ayak olmaktadır.

Rusya, ABD'nin bölgedeki askeri gücünü kırabilmek için, kendisine tarihi ve kültürel bağlarla bağlanmış yeni bağımsız devletler üzerinde yoğun baskılar kurmaktadır. ABD'nin bölgedeki yükselişi karşısında Çin ile ortak paydada buluşan Rusya'nın amacı, ezeli rakibini kendi kıtasına göndermektir. Çin ise ekonomik ilerleyişinde sorun yaşamamak için enerji kaynaklarının kesintisiz ulaşımını sağlamak istemektedir. Bu nedenle bölgede herhangi bir istikrarsızlık istememekte ve güvenliğini sağlam temeller üzerine oturtmak düşüncesindedir. AB ve Türkiye ise şimdilik bu mücadeleyi yakından izlemektedirler. Fakat her an bu mücadelede başrolü oynayacak şekilde hazır beklemektedirler.

Jeopolitika Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Jeopolitika kavramının birden çok tanımı vardır. Bazı yazarlara göre coğrafi bir terim, bazılarına göre de revizyonizmin ve emperyalizmin temel dayanağı olan düşünce sistemidir². Jeopolitika bir başka tanımda ise devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, kendi coğrafi konumu ve fiziksel çevresi ile açıklamaya çalışan yaklaşım olarak ifade edilmektedir³. Diğer bir bakış açısı ise jeopolitikayı, bir devletin uluslararası siyasi davranışını mekân, büyüklük, iklim, topografya, demografi, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler gibi

² Tezkan, Yılmaz, Taşar, M. Murat, Dünden Bugüne Jeopolitik, Ülke Kitapları, İstanbul, 2002, s.14.

³ Dağ, Ahmet Emin, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s.225.

coğrafi değişkenler yoluyla anlamaya, açıklamaya ve öngörmeye çalışan bir dış politika analizi yöntemi olarak tanımlamaktadır⁴.

Jeopolitika kavramı çoğu zaman siyasi coğrafya kavramı ile karıştırılmaktadır. Çoğu zaman birbirleri yerine kullanılmaktadır. Faruk Sönmezoğlu'na göre siyasi coğrafya, kapsam bakımından jeopolitikten daha geniş, onu da içine alan bir niteliğe sahiptir. Siyasi coğrafya, siyasi topluluklar ile coğrafi olaylar arasındaki ilişkileri inceler ve bunların özelliklerini ortaya koyarken, jeopolitika ise bu özelliklerin devletlerin dış politikalarının belirlenmesindeki etkilerini incelemektedir⁵. Yılmaz Tezkan'a göre jeopolitika, coğrafyanın siyasi olarak yorumu olarak anlaşılmalıdır⁶. Derwent Whittlesey'e göre ise, jeopolitika siyasi coğrafyanın ikizi gibi görülmektedir⁷. Literatürde jeopolitika kavramını ilk kez kullanan İsveçli Rudolf Kjellen olmuştur. Ancak bilimsel olarak jeopolitiğin Alman siyasi coğrafyacısı Friedrich Ratzel'in çalışmaları ile birlikte ortaya çıktığı ifade edilmektedir⁸. Ratzel, Politische Geographie adlı eserinde jeopolitikaya ilişkin başlıca konuları ele almış, bunlar arasında savaş, hem siyasetin, hem de coğrafyanın önemli bir yönü olarak ortaya koymuştur⁹.

Jeopolitikanın uygulamaya yönelik niteliği, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Alman jeopolitika okulunun çalışmalarıyla şekillenmiştir. Söz konusu bu okulda adından en çok söz ettiren kişi Karl Haushofer olmuştur¹⁰. Haushofer Adolf Hitler'in Kavgam'da (Mein Kampf) ortaya attığı Lebensraum (Hayat Alanı) kavramının manevi babasıdır¹¹. Haushofer'a göre, bir devletin toprakları gelişmesine yetmeyecek kadar küçük ise o devlet genişlemelidir. Haushofer, bir ulus için yeterli hayat alanının nesnel ölçütlerini belirtmemiş, sadece Almanya ile Japonya'nın yeni hayat alanlarına ihtiyaç duyduklarını öne sürmüştür¹². Haushofer'in görüşleri, Hitler'in yayılcı politikasına temel dayanak teşkil etmiştir.

Jeopolitik anlayışın gelişmesine önemli bir diğer katkı Halford Mackinder'den gelmiştir. Mackinder, Londra Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğü ile İngiliz Kraliyet Coğrafya Cemiyeti ikinci başkanlığını yürütürken, 1904 yılında sunduğu "Tarihin Coğrafi

⁴ Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, Dictionary of International Relations, Penguin Books, London, 1998, s.197.

⁵ Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.506.

⁶ Tezkan, Taşar, a.g.e., s.15.

⁷ Whittlesey, Derwent, "Jeopolitik: Haushofer", (Der) Earle, Edward Mead, Modern Stratejinin Ustaları, (Çev) Koçak, Selma, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.516.

⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.507 ve İşcan, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2004, s.49.

⁹ Whittlesey, a.g.e., s.517.

¹⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., ss.506-507.

¹¹ Tezkan, Taşar, a.g.e., s.105.

¹² Sönmezoğlu, a.g.e., s.508.

Mihveri” adlı bildiri ile jeopolitika konusundaki görüşlerini açıklamıştır¹³. Mackinder, Kara Hâkimiyeti Teorisi’ni geliştirmiştir. Buna göre Avrasya’nın iç kısımlarını dünya siyasetinin coğrafi merkezi, “Mihver Bölgesi” olarak gören Mackinder, bu bölgenin denetiminin dünya hâkimiyeti açısından belirleyici bir öneme sahip olduğunun altını çizmiştir¹⁴. Mackinder, jeopolitikaya dair görüşlerini 1919’da çıkardığı *Demokratik İdealler ve Gerçek* adlı kitabı ile daha da geliştirmiş ve Mihver Bölgesi’ni Merkez Bölgesi (Heart Land)¹⁵ olarak adlandırmaya başlamıştır. Mackinder, yirminci yüzyılda Merkez Bölgesi’ni ele geçiren gücün Dünya Adası’nı ve deniz gücünü egemenliği altına alacağını (kara gücü olan Makedonya’nın deniz gücü olan Roma’yı egemenliği altına aldığı gibi) ileri sürmüştür¹⁶. Mackinder Merkez Bölgesi’nin dünya hâkimiyeti açısından önemli olduğunu ise şu sözleriyle vurgulamıştır¹⁷: “Doğu Avrupa’ya hâkim olan Merkez Bölgesi’ni kontrol eder. Merkez Bölgesi’ne hâkim olan Dünya Adası’nı (Avrasya ve Afrika’yı) kontrol eder. Dünya Adası’na hâkim olan ise dünyayı kontrol eder”. Mackinder, İkinci Dünya Savaşı devam ederken 1943 yılında yayınladığı bir makale ile görüşlerine bazı eklemeler yaparak Merkez Bölgesi’nin sınırları hakkında bazı değişikliklere gitmiştir. Bu revizyonda Merkez Bölgesi kavramı esas olarak aynı kalmış, fakat Merkez Bölgesi’nin sınırlarında esaslı değişiklikler olmuştur¹⁸. Mackinder, Kara Hâkimiyeti Teorisi ile çeşitli eleştirilere yol açarken bu eleştiriler jeopolitiğin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu eleştiriler ve ardından yapılan çalışmalar, deniz ve hava hâkimiyeti teorilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya ve Kafkasya’nın Jeopolitiği

1945 sonrasında Doğu ve Batı blokları olarak iki kutba ayrılan dünya ekonomik, ideolojik ve kültürel rekabete sahne olmuştur. Özellikle bu iki blokun liderleri olan ABD ve SSCB birbirlerini zayıflatmaya çalışmışlardır. 1962’de yaşanan Küba Füze Krizi, iki blokun Soğuk Savaş döneminde sıcak savaşın eşiğine geldiği önemli bir olaydır. Mihail Gorbaçov

¹³ İşcan, a.g.e., s.55.

¹⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.510.

¹⁵ Merkez Bölgesi’nin sınırları Hindistan ve Çin’deki büyük nehirlerin yukarı mecralarının bulunduğu Tibet ve Moğolistan yaylaları ile Baltık Denizi ile Karadeniz’in etrafındaki sahalar ve Doğu Avrupa’yı kapsamaktadır. Mackinder, Merkez Bölgesi çevresinde Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin’i kapsayan bir “İç Hilal”, bir de İngiltere, Afrika, Avusturalya, Japonya, ABD ve Kanada’yı içine alan “Dış Hilal” bölgesi belirlemiştir.

¹⁶ Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1997, s.223.

¹⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., s.511.

¹⁸ Günel, Kamil, Coğrafya’nın Siyasal Gücü, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s.162. Bu revizyona göre Merkez Bölgesi’nin doğu sınırları bir miktar batıya kaydırılmış ve böylece Sibiry’a’nın bir kısım düzlükleri dışarıda bırakılmıştır. Mackinder ayrıca Merkez Bölge’ye rakip bir Kuzey Atlantik bölgesinden söz etmiş ve Asya’nın Güneydoğusu’ndaki Muson bölgesi ve Güney Atlantik bölgesini de geleceğin önemli bölgeleri arasında saymıştır.

döneminde uygulamaya konulan Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları SSCB liderliğindeki Doğu Bloku'nun çöküşünü hızlandırmıştır¹⁹. Sonunda SSCB 1991'de dağılmış²⁰ ve birliği oluşturan 15 devlet bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir²¹. SSCB'yi kuran 1922 Anayasası'nı ilk imzalayan ülkeler olan Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna bundan yaklaşık 70 yıl sonra bu kez 8 Aralık 1992'de Minsk'te imzaladıkları bir anlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) oluşturmuşlardır. Böylece SSCB'nin siyasî varlığı resmen sona ermiştir. Ancak siyasi anlamdaki bu çözülme, Sovyet cumhuriyetlerinin Moskova'nın hegemonyasından tamamen çıktıkları anlamına gelmiyordu. Çünkü Moskova'nın uzun yıllar süren siyasî, askeri ve ekonomik etkisinin çok kısa sürede aşılması mümkün değildi²². Dağılma sürecinin bilincinde olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, başlangıçta BDT dışında kalmalarına rağmen, bu oluşumdan sadece iki hafta sonra bu örgüte katılma kararı almışlardır. Yeniden bağımsızlığını kazanmış olan bu ülkeler, mali ve politik yardım için yüzlerini Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'ye çevirmişlerdir. Bu ülkeler devlet sistemlerini yeniden yapılandırırken, sivil toplum ve pazar ekonomisini oluşturma çabası içine girmişlerdir. Batı Avrupa devletleri ve ABD, eski Sosyalist ülkelerin yardım çağrılarına olumlu yanıt vermişlerdir. Böylece Soğuk Savaş sonrası dönemde eski düşmanlar yeni dostlar haline gelmişlerdir. Diğer taraftan Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin Avrupa ile ortak tarihi ve kültürel bağlarının bulunması, AB ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ile bütünleşmelerine yardımcı olmuştur²³. Yani kısaca ifade etmek gerekirse, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri dünya politikasında merkezi bir konuma gelmişlerdir. İki kutuplu sistemde dünya siyasetine kapalı kalan bu bölgeler uluslararası politikada daha sonraları stratejik derinliğe sahip olmuşlardır. Bir taraftan bu durumun değişmesi, diğer taraftan da artan enerji gereksinimiyle birlikte küresel üstünlük mücadelesine girişilmesi bu coğrafyayı yeniden dünya gündemine taşımıştır²⁴. Dolayısıyla Zbigniew Brzezinski'nin deyimiyle Avrasya üzerinde dünya çapında birincilik mücadelesi yürütülen bir satranç tahtası haline gelmiş ve bu mücadele jeopolitik çıkarların stratejik yönetimini

¹⁹ Uslu, Nasuh, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler", Türkler Ansiklopedisi, 17.cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.269.

²⁰ Laqueur, Walter, "Soğuk Savaşın Sonu", (Ed) Kaiser, K., Schwarz, H.P., Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası, (Çev) Kayayerli, Müjdat, Sinemis Yayınları, Ankara, 2005, s.55.

²¹ Bağımsızlıklarını ilan eden ülkeler; Litvanya, Letonya, Estonya, Azerbaycan, Ermenistan, Ukrayna, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Türkmenistan, Moldavya ve Gürcistan'dır.

²² DPT, "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri ÖİK: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti", Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kitap 5, 1995, s.3.

²³ Bal, İdris, "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?", (Ed) Bal, İdris, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara, 2004, s.605.

²⁴ Canbolat, İbrahim, Küreselleşen Dünya ve Türkiye, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s.82.

gerektirmiştir²⁵. Ama Brezinski'ye göre, bu tahtada iki değil, birbirinden farklı birkaç oyuncu vardır. Ana oyuncular tahtanın doğusuna, batısına, ortasına ve güneyine yerleşmişlerdir. Doğu ve batı uçları yoğun nüfusa sahip, birkaç güçlü ülkenin yer aldığı bölgelerdir. İki arasında çok az nüfuslu şu anda siyasi açıdan oturmamış, bir zamanlar ABD'nin en önemli rakibi olan SSCB'nin egemen olduğu topraklar vardır. Büyük Avrasya Platosu'nun güneyinde siyasi anarşi içinde fakat hem batı, hem de doğu Avrasya ülkeleri için hayati öneme haiz, enerji zengini olan Hazar Havzası yer almaktadır. Lizbon'dan Vladivostok'a kadar uzanan bu muazzam coğrafya Brezinski'ye göre Yeni Büyük Oyun'un (New Great Game) oynandığı alandır²⁶. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, dünya politikasındaki yerini güçlendirmek için mücadeleye koyulmuştur. Eski süper güç ve Doğu Bloku'nun lideri olan SSCB'nin yarışı kaybedip dağılması, ABD'yi tek başına süper güç konumuna getirmiştir. Bu nedenle ABD'ye dünyanın jandarması gibi yakıştırmalar yapılmaktadır. ABD Avrasya coğrafyasında yeni dünya düzenini kurmaya çalışırken, liberalizm, pazar ekonomisi ve insan haklarını teşvik edici siyasi projeler geliştirmektedir. Bununla beraber, Soğuk Savaş sonrasında, özellikle Avrasya'da ABD'nin önünde bazı meydan okumalar da bulunmaktadır. SSCB'nin dünyada meydana getirdiği güç boşluğunu doldurmak için bölgesel ve küresel güçler yeni durumdan çıkar sağlamak için birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu yeni durumdan rahatsız olan ülkeler ABD'ye karşı rekabet etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında başta tekrar eski günlerine dönmek isteyen Rusya Federasyonu, Avrupa Birleşik Devletleri olma yolunda ilerleyen AB ile Çin, Japonya ve Hindistan gibi devletler vardır. Fakat hâlihazırda ABD dünyada ortaya çıkan diğer güç merkezlerini her bakımdan gölgede bırakmaktadır²⁷. Özellikle Rusya ve Çin, artan ABD hegemonyasından ve şu an dayatılan tek kutuplu sistemden hoşnut değildirler. Bu yüzden ABD'ye tepki göstermektedirler. Örneğin, 1991'deki Körfez Savaşı ve bunu takip eden Bosna ile Kosova çatışmalarında ve son olarak Saddam Hüseyin'in devrilmesi sırasında Irak'a yönelik ABD saldırısında Rusya ve Çin, Washington'u eleştirerek dünyada önemli birer güç olduklarını iddia etmişler ve yeni çok kutuplu uluslararası sisteme giden yolu açmaya çalışmışlardır. Özellikle 2003 Körfez Savaşı'nda Çin, Rusya, Almanya ve Fransa'nın ABD'ye tepkileri daha açık ve sert olmuş ve ABD'nin baskısıyla Güvenlik Konseyi'nden savaşı meşrulaştıracak bir kararın çıkmasını engellemişlerdir. Bu göstergeler ABD egemenliğine küresel ve bölgesel olarak meydan okunabileceğini göstermiştir²⁸. Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki rekabetin Soğuk

²⁵ Brzezinski, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s.56.

²⁶ Brzezinski, a.g.e., s.56.

²⁷ Bal, a.g.e., s.606.

²⁸ Bal, a.g.e., s.607.

Savaş'tan tek süper güç olarak çıkmasına rağmen hızla ABD aleyhine geliştiği söylenebilir. Avrasya'da, istenmeyen ülke ilan edilen ABD'nin karşısında çok kutupluluğu savunan ülkeler ittifaklar oluşturmak eğilimindedirler. Bu nedenle, küresel ve bölgesel egemenlik mücadelesi veren ülkelerin Orta Asya ve Kafkasya politikaları açıklanmaya çalışılırken, ilk olarak mücadelenin ana sebebini oluşturan Hazar Havzası'nın enerji potansiyelinden bahsetmek gerekecektir.

Orta Asya ve Kafkasya'daki Küresel Mücadele Eksenini: Hazar Havzası

Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Ağustos 2005 tarihli raporunda, Hazar bölgesinin petrol (Bk. Tablo 1) ve doğalgaz (Bk. Tablo 2) rezervleri tespit edilmiştir. İran ve Rusya'nın Hazar Denizi'ne yakın bölgeleri de dâhil olmak üzere, bu bölgede 18 ila 45 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Bu rakamın 17 ila 44 milyar varillik kısmı, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'a aittir. Bu rakamlar Hazar bölgesinin ABD (22 milyar varil) ile Kuzey Denizi (17 milyar varil) sahalarından daha fazla petrol rezervine sahip olduğunu göstermektedir²⁹. Muhtemel ek petrol rezervlerinin miktarına bakıldığında, bu rakam daha da artmaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın 164 milyar varil ek petrol rezervine sahip olduğu görülmektedir. Rusya ve İran ise 22 milyar varil ek petrol rezervine sahiptir. Bu rakamlar bir araya getirildiğinde üç Orta Asya ve bir Kafkas Cumhuriyeti'nin Hazar bölgesindeki petrol rezervleri 203 ila 230 milyar varil civarında olmaktadır.

Tablo 1: Hazar Bölgesi Ham Petrol Rezervleri

Ülke	Ham Petrol Rezervi (Milyar Varil)	Potansiyel Ham Petrol Rezervi	Toplam
Azerbaycan	7 – 12.5	32	39 – 44.5
İran	0.1	15	15.1
Kazakistan	9 – 29	92	101 – 121
Rusya	0.3	7	7.3
Türkmenistan	0.546 – 1.7	38	38.546 – 39.7
Özbekistan	0.3 – 0.594	2	2.3 – 2.594
Toplam	17.246 – 44.194	186	203 – 230.194

* Yalnızca Hazar kenarındaki bölgeler dâhil edilmiştir.

²⁹ Pamir, Necdet, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, Harp Akademileri, İstanbul, 2006, s.14.

Kaynak: Pamir, Necdet, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, Harp Akademileri, İstanbul 2006, s.14.

Doğalgaz rezervlerine bakıldığında, Hazar bölgesinin dünya devletlerinin her geçen gün artan doğalgaz ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahip olduğu görülmektedir. Yine Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi’nin verilerine göre, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan mevcut 232 ila 236 trilyonluk (küb feet) doğalgaz rezervine sahiptir. Bu ülkelerin 328 trilyon (küb feet) ek doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Böylece bu ülkeler toplam olarak 560 ila 564 trilyon (küb feet) doğalgaz rezervine sahiptir³⁰.

Tablo 2: Hazar Bölgesi Doğalgaz Rezervleri

Ülke	Doğalgaz Rezervleri (trilyon cubic feet)	Potansiyel Rezervleri	Toplam
Azerbaycan	30	35	65
İran	0	11	11
Kazakistan	65	88	153
Rusya	-	-	-
Türkmenistan	71	159	230
Özbekistan	66.2	35	101.2
Toplam	232	328	560

* Yalnızca Hazar kenarındaki bölgeler dâhil edilmiştir.

Kaynak: Pamir, Necdet, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, Harp Akademileri, İstanbul 2006, s.14.

Hazar Havzası’nın sahip olduğu yeraltı kaynaklarına dünya devletleri acilen ihtiyaç duymaktadır. Yapılan hesaplamalara göre, 2015 yılında dünya genelinde ihtiyaç duyulan günlük petrol miktarı 103 milyon varil civarına ulaşacaktır. Orta Asya bölgesine coğrafi açıdan oldukça yakın olan çevre devletlerinin günlük ihtiyacının 25 ila 28 milyon varil, Avrupa devletlerinin ise 15 ila 18 milyon varil petrole ihtiyaç duyacağı tahmin edilmektedir³¹.

³⁰ Pamir, a.g.e., s.15.

³¹ Efegil, Ertan, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, Avrasya Dosyası, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s.190.

Dünya devletlerinin petrol ve doğalgaz ihtiyaçlarını yerinde tespit eden uluslararası petrol şirketleri, SSCB'nin dağılmasının ardından hiç vakit kaybetmeden harekete geçerek hayati derecede öneme sahip olan petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşaatına girişmişlerdir³². Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere Hazar Havzası gelişmiş ülkelerin artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak açısından önemlidir. Bu özelliği nedeniyle Orta Asya ve Kafkasya'daki çekişmeler son yüzyılda durmak bilmemiştir. Bu bağlamda Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'yı 19. yüzyılda ele geçirdiği görülmektedir. Bu yüzyıl Kafkasya ve Orta Asya tarihine Rusya ile İngiltere arasındaki büyük rekabet dönemi olarak girmiştir³³. İngiliz Rudyard Kipling, bu rekabeti Büyük Oyun (Great Game) adı altında ölümsüzleştirmiştir³⁴. Kafkasya ve Orta Asya'nın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesini İngiltere, sömürgesi Hindistan için tehdit olarak algılamış, Rusya ise İngiltere'nin Müslüman kabileleri Rusya'ya karşı kışkırtmasından sürekli şüphe etmiştir. Dolayısıyla bölgede, Orta Asya ve Hindistan'ın kontrolü için kanlı mücadeleler yaşanmıştır³⁵. Bir yüzyıl kadar önce bu bölgede İngilizler ve Ruslar, Kipling'in büyük oyununun oyuncularları olmuşlardır. Yeni Büyük Oyun'da günümüzde İngiltere yerini ABD'ye bırakmış, Rusya'nın yanında ise Çin, Türkiye ve İran sahnedeki yerlerini almışlardır. Yani bu karmaşık oyunun oyuncu sayısında bir hayli artış olmuştur³⁶.

Küresel Aktörlerin Orta Asya ve Kafkasya Politikaları

Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin bir kısmını oluşturan Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası, bu devletin dağılmasından sonra siyasal, ekonomik ve askeri açılardan büyük bir değişim yaşamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönem için yapılan değerlendirmelerde büyük güçler arasındaki çatışmaların ortadan kalkacağı fakat güvenlik sorunlarında asimetrik tehditlerin ortaya çıkacağı kabul edilmektedir. Terörizm başta olmak üzere asimetrik tehditler güvenlik gündeminde ön sıralarda yer almakla birlikte, enerji kaynaklarının kontrolü sorunu ile birlikte, özellikle eski SSCB coğrafyasında büyük güçler arasında egemenlik mücadelesi açıkça sürmektedir. Bu bağlamda söz konusu güçler olan ABD, Rusya, Çin, AB ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarının incelenmesi gerekmektedir.

³² Aynı yerde.

³³ Cafersoy, Nazım, "Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991-2001), Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı:3, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s.154.

³⁴ Aydın, Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001), (Ed) Oran, Baskın, İletişim Yayınevi, İstanbul, Yedinci Baskı, 2004, s.392.

³⁵ Cafersoy, a.g.e., s.154.

³⁶ Şanlı, Barış, "Kafkasya 'da Enerjinin Yeni Jeopolitiği", Anlayış Dergisi, Eylül 2003, s.50.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan yeni güç mücadelesi ve hızla önem kazanmaya başlayan Asya-Pasifik bölgesi, ABD'nin bu bölgelere önem vermesine neden olmuştur. Bu çerçevede ABD, bir yandan bölgesel ekonomik örgütlere dâhil olmayı, diğer yandan da bölgede askeri işbirliğini arttırmayı hedef alan bir stratejiyi uygulamaya koymuştur³⁷. Bu durum, kaçınılmaz olarak bir yandan küresel ölçekli stratejiler geliştirme kapasitesine sahip olan ABD'nin bölgeye yaklaşımını değiştirirken diğer taraftan bölgesel güçlerin bu değişim sürecinde jeopolitik boşluk alanlarını doldurma çabalarında rekabet içerisine girmelerine olanak tanımıştır. Ayrıca, Atlantik-ötesi süper güç olan ABD'nin bakışındaki temel stratejik değişim, Asya kıtasının uluslararası ilişkiler içindeki ağırlığını ve bu ağırlığın yönünü önemli ölçüde etkilemi, bu da Asya kıtasındaki diğer önemli güçlerin yeni denge arayışlarına neden olmuştur³⁸. Orta Asya ve Kafkasya'da, ABD'nin en önemli politik hedeflerinden birisi zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının Batı'ya ulaşmasını güvence altına almaktır. Petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından bu coğrafyadaki en zengin bölge olan Hazar Havzası'na hâkim olmak ABD açısından birincil önceliğe sahiptir³⁹. Her zaman stratejik önemi bulunan bölge, bazen ticari açıdan bazen de askeri açıdan ön plana çıkmaktadır. Günümüzde ise zengin enerji kaynakları nedeniyle bölge dünya gündemine girmiştir.

Washington oynanan büyük oyunda başrolü alabilmek için, 1997'de Bill Clinton'ın ikinci başkanlığı döneminde Orta Asya politikasında radikal değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır⁴⁰. Bu değişikliklerle ABD'nin Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik yeni dış politikası dört temel ilke üzerine oturtulmuştur:

1. Bölge devletlerinin demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçme süreçleri hızlandırılacak ve sağlanacaktır.
2. Hazar enerji kaynaklarının güvenliği sağlanacaktır. Bunun içinde Hazar Denizi enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolü olmaksızın farklı yollardan dünya piyasalarına serbestçe taşınması garanti altına alınmalıdır.
3. Bölgesel çatışmalar barışçı yollarla çözüme kavuşturulacak ve bölge devletlerinin önce kendi aralarında daha sonra da diğer devletler ile entegrasyonu sağlanacaktır.
4. ABD ve diğer ülke şirketlerinin bölgedeki ticari faaliyetleri desteklenecektir.

³⁷ Erol, Mehmet Seyfettin, Tunç, Çiğdem, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya", Avrasya Dosyası, Cilt:9, Sayı:3, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.5.

³⁸ Erol, Tunç, a.g.e., s.6.

³⁹ Özalp, a.g.e, s.1.

⁴⁰ Efegil, a.g.e., s.190.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Başkanlığı Özel Danışmanı Büyükelçi Richard Morningstar 23 Kasım 1998’de Kent State Üniversitesi’nde Hazar Havzası enerji kaynakları üzerine bir konuşma yapmıştır. Morningstar konuşmasında yukarıda belirtilen dört maddeden oluşan planının başarıya ulaşabilmesi için öncelikle bölge kaynaklarının Rusya atlanarak farklı güzergâhlardan dünya piyasalarına ihraç edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu nedenle Amerikan yönetimi ısrarla iki projenin (Bakü-Ceyhan Petrol Hattı ve Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı projeleri) gerçekleştirilmesi için elinden gelen gayreti göstermiştir. Bunlardan birincisi hali-hazırda gerçekleşmiş durumdadır. Doğu-Batı istikametinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya piyasalarına sunulması neticesinde elde edecekleri gelirlerle bölge devletleri Rusya’nın kontrolünden çıkacaktır. Aynı zamanda bu devletler kendi ülkelerinde sosyal barışı sağlama imkânı da bulacaklardır. Hazar ve Orta Asya devletleri bir yandan demokratikleşme yönünde önemli adımlar atarken öte yandan da Dağlık-Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya gibi mevcut bölgesel sorunları barışçıl yollardan çözme imkânına kavuşacaklardır. Böylece mevcut bölgesel etnik sorunları aşabilen bölge devletleri, kendi aralarında Rusya’dan farklı olarak bir ekonomik entegrasyon sürecine bile gidebileceklerdir. Zaten boru hatları sayesinde bir nevi birbirine bağımlı hale gelen bu devletlerin, hem bölgesel çatışmaları barışçıl yollarla çözmesi hem de bölgesel ekonomik entegrasyona girmesi kolaylaşacaktır. Bu aşamayı da gerçekleştiren bölge devletleri ekonomi, ticaret, enerji ve siyasi sahalarda diğer devletler ile ilişkilerini arttıracak ve karşılıklı işbirliği prensibi üzerine oturtulmuş yeni dünya düzeninin parçası olacaklardır⁴¹.

Soğuk savaş sonrası dönemin tek kutuplu dünyasında ABD, bu hedefini gerçekleştirmek için gelişmekte olan ve demokrasiye geçememiş çoğunlukla Müslüman ülkeleri küreselleşme söylemi altında Batı’ya entegre etmek, kontrol altına almak ve bu ülkelerden gelebilecek asimetrik tehditleri önlemek istemektedir. Washinton’un dünya hegemonyasını sürdürmesinin koşulları arasında, rakiplerinin ABD’ye karşı olası ittifaklarının önlenmesi, enerji kaynaklarının kontrol edilmesi önem taşımaktadır⁴². Soğuk Savaş’ın bitiminden 11 Eylül 2001’e kadar geçen sürede SSCB ve Varşova Paktı’ndan geriye kalan stratejik boşlukları doldurmaya çalışan ABD Doğu Avrupa’da bu hedefine ulaşmıştır. Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya’daki üstünlük mücadelesi ise hala sürmektedir. Washington bu maksatla 1992’de çıkarttığı Özgürlüğü Destekleme Yasası (Freedom Support Act) ile 1992 – 2003 yılları arasında bölge ülkelerine 700 milyon dolar askeri yardım yaparak

⁴¹ Efegil, a.g.e., ss.191-192.

⁴² Dumanlı, Cihangir, “Avrasya’da Askeri Kutuplaşma”, Cumhuriyet Strateji, Yıl:2, Sayı:89, Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2006, s.6.

özellikle askeri ilişkilerini geliştirmiş, 1999 yılında çıkardığı İpek Yolu Strateji Yasası ile de bölgede askeri varlığını fiilen arttırarak, üsler ve hava sahalarından yararlanma hakları kazanmıştır.⁴³ ABD ayrıca Hazar Denizi ve buradan geçen enerji koridorlarını kontrol edebilmek için Hazar bölgesinde kendisine dost olan ülkelerle ortak hava savunması, denizlerin kontrolü (radarlar ve sahil güvenlik), sınır güvenlik önlemlerinin arttırılması, ortak reaksiyon gücü oluşturulması gibi tedbirleri içeren ve merkezi Bakü’de olacak bir Hazar Muhafızları (Caspian Guards) projesini yürürlüğe koymuştur⁴⁴. Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan’daki renkli devrimler ABD’nin Orta Asya ve Kafkasya egemenliği projesinin farklı halkalarını oluşturmaktadır.

Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya Politikası

AB, Çin, Pakistan, Hindistan ve ABD gibi ülkelerle çevrilmiş olan Rusya, geleneksel olarak etrafındaki geniş coğrafyayı tehdit olarak algılamakta ve güvenliği için bu bölgeyi kontrol altına almaya çalışmaktadır⁴⁵. SSCB’nin dağılmasıyla çok sayıda devletin bağımsız olması Rusya’yı kendi güvenliği hususunda duyarlı yapmıştır. Ancak bu dönemde ABD ve Çin’in Orta Asya ve Kafkaslara ilgilerinin artması Rusya’nın işini daha da zorlaştırmıştır. Aslında ne Orta Asya Cumhuriyetleri ne de Kafkaslardaki küçük devletler tek başlarına bir araya gelerek Rusya’ya karşı bir askeri tehdit oluşturma kapasitesine sahip değildirlere. Tehdit bu ülkelerin kuvvetli olmalarından değil zayıf olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerdeki terörizm, bölgesel çatışmalar, uyuşturucu kaçakçılığı ve siyasal İslam gibi faktörler Rusya’nın tehdit algılama sıralamasında başlarda gelmektedir. Rusya’yı asıl endişelendiren etrafındaki zayıf ülkelerin ABD ve Çin’in etkisi altına girmeleridir. Rusya’da yaşayan 20 milyon Müslüman ve post Sovyet coğrafyada yaşayan 10 milyon Rus, Moskova’nın güvenlik denklemlerini daha da karmaşık hale getirmektedir⁴⁶. Rusya’nın bu ortamda şekillendirdiği Yakın Çevre (Near Abroad) doktrini yapılan bir tercihten çok bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır⁴⁷.

Bunun nedenlerine gelince Rusya Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu Orta ve Doğu Avrupa’daki etkinlik alanını kaybetmekle kalmamış daha da önemlisi eski SSCB Cumhuriyetleri’ndeki nüfuz alanını da kaybetmiştir. Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile Baltık Denizi’ndeki denetimini kaybeden Moskova Ukrayna’nın bağımsız

⁴³ Brzezinski, Zbigniew, Tercih, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s.274.

⁴⁴ Dumanlı, a.g.e., s.6.

⁴⁵ Aynı yerde.

⁴⁶ Aynı yerde.

⁴⁷ Güney, Nurşin, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, (Ed) Türkeş, Mustafa, Uzel, İlhan, Türkiye’nin Komşuları, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.333.

olmasıyla da Karadeniz'deki etkinliğinden olmuştur. Ayrıca Trans-Kafkasya⁴⁸ ve Orta Asya'daki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bazı Batılı kurum ve ülkelerle ilişkilerini geliştirmeleri sonucunda ise Moskova Hazar Havzası'nda sahip olduğu etkinlik alanını artık sürdürmez duruma gelmiştir⁴⁹. Jeostratejik öneminin yanı sıra Rusya'yı bu bölgeye bağlayan iki önemli neden daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bölgedeki etnik Rusları korumak diğeri ise önemli doğal kaynaklar üzerinde denetimini devam ettirmektir. Rusya'nın ulusal güvenlik sisteminde merkezi rol oynayan stratejik nükleer silah ve tesisler üzerinde kontrol sağlanması ve bunların idari ve askeri kontrolünün sağlanması gibi hedefler Rus askeri doktrininde de açıkça dile getirilmiştir⁵⁰.

Vladimir Putin yönetimi bölgede yeniden söz sahibi olmanın ön koşulunun güçlü bir ekonomiden geçtiğinin bilincindedir. Rusya bu maksatla ABD, Çin ve Avrupa için yaşamsal önemi olan bölgedeki enerji kaynaklarını ve nakil yollarını kontrol altına almaya çalışmakta ve ekonomik büyümesini Batı'yı karşısına almadan gerçekleştirmek istemektedir⁵¹. Rusya'nın bu alanda en rahat hamle yapabileceği coğrafya ise Orta Asya'dır. Ülkesinin stratejik derinliğinin 1990'larda kaybedilen Türk Cumhuriyetleri'nden geçtiğini iyi bilen Putin Amerika önderliğindeki tek kutuplu dünyaya karşı çıkan ülkelerle işbirliğini geliştirmek istemektedir. Buna bağlı olarak Rusya'nın öncelikli jeopolitik stratejisinin Paris'ten başlayıp Berlin ve Moskova üzerinden Pekin'e uzanan kuzey hattını alternatif bir çekim merkezi haline getirmek olduğu anlaşılmaktadır⁵².

Rus medyası ve politikacıları Putin'in bu yeni dış politikasını uzun zamandan beri beklenen bir karşı-saldırı ve Rusya'nın büyük bir güç olarak yeniden doğuşunun belirtisi olarak algılamışlardır⁵³. Hindistan ve Çin ile stratejik ortaklıktan bahsetmeye başlayan Moskova, Kırgızistan, Kazakistan, Çin ve Beyaz Rusya ile birlikte beşli bütünleşme adı altında Şanghay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) oluşturmuştur. İran ile nükleer işbirliğini ABD'nin yoğun baskısına rağmen artıran Rusya Ermenistan'daki üslerini güçlendirmiş Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne sattığı S-300'lerin Kıbrıs'a yerleştirilmesi ABD tarafından engellenince de

⁴⁸ Bu kavram Kafkasya'nın güneyini yani Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alan bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁴⁹ Güney, a.g.e., s.334.

⁵⁰ Erol, Mehmet Seyfettin, "11 Eylül Sonrası Orta Asya Jeopolitiğinde Gelişmeler ve Orta Asya Türklüğü Üzerine Yansımaları", (Ed) Özdağ, Ümit, Kalafat, Yaşar ve Erol, Mehmet Seyfettin, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği – Muzaffer Özdağ'a Armağan, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.193.

⁵¹ Dumanlı, a.g.e., s.6.

⁵² Yılmaz, "Mehmet, Rusya Kazakistan Kartını Açtı.", Aksiyon, 19 Ocak 2004, s.61.

⁵³ Federov, Yuori, "Bilimsel Düşünenler ve Soytarılar: Rusya'nın Stratejik Düşüncesinde Farklı İki Damar", Stratejik Analiz, Sayı:73, Ankara, Mayıs 2006, s.65.

bu kez bu füzeleri Girit'e konuşlandırma yoluna gitmiştir⁵⁴. Dış dinamikler açısından bakıldığında Rusya'nın post Sovyet coğrafyadaki ülkeler üzerinde etkisini artırmak istediği gözükmektedir. Rusya söz konusu ülkeleri iki yüzyıllık zaman zarfında ekonomik, sosyal ve kültürel alanda kendisine bağımlı hale getirebilmek için güçlü bir alt yapı oluşturmuştur. Günümüzde Rusya petrol ve doğal gaz boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi nedeniyle özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'a karşı, bölgenin enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında önemli bir koza sahip bulunmaktadır⁵⁵. Dolayısıyla, Orta Asya ve Kafkasya'nın jeoekonomik ve jeostratejik önemi nedeniyle Rusya, uzun süredir hakim olduğu bu bölgedeki üstünlüğünü, ABD ve Batılı ülkelere kaptırmak istememektedir⁵⁶.

Çin'in Orta Asya ve Kafkasya Politikası

SSCB dağıldıktan sonra Çin, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dış dünyaya açılmasında köprü rolü oynamak istemiştir. Pekin Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin korunmasına ve bu ülkelerle karşılıklı çıkara dayanan ilişkiler kurmaya özen göstermektedir. Çin Orta Asya ülkeleri ile Sincan Uygur Özerk Bölgesi arasında milli ve dini bağları zayıflatmak için hem Orta Asyalı liderler hemde Moskova ile işbirliğine gitmektedir. Orta Asya ülkelerinin Rusya Federasyonu ile Sincan bölgesi arasında tampon görevi görmesini sağlamak istemektedir. Pekin Ayrıca Orta Asya enerji kaynaklarından faydalanmaya çalışmaktadır⁵⁷. Stratejik önceliğini ekonomik kalkınmaya veren Çin, henüz ekonomik gücünü askeri güce çevirme ve sınırları dışına önemli bir askeri güç projeksiyonu gerçekleştirme yeteneğinden uzaktadır. Bu bakımdan Çin'in Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki egemenlik mücadelesi askeri olmaktan çok ekonomi ve enerji boyutlarında ağırlık kazanmaktadır⁵⁸.

Bölgede ekonomik kalkınmayı torpilleyecek genel sınır güvenliğinin sağlanması, Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji kaynaklarına sorunsuz erişim, bölgesel ticaretin artması, ABD ve Rusya'nın bölgeye egemen olmalarının önlenmesi Pekin'in izlemiş olduğu Orta Asya ve Kafkasya politikasının temel parametreleridir⁵⁹. 11 Eylül saldırıları ve renkli devrimlerden

⁵⁴ DPT, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, s. 2.

⁵⁵ DPT, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, s. 2.

⁵⁶ Ulusoy, Belkıs, Yeşilyurt, Okan, "Avrasya Coğrafyasında Sivil Devrimler ve Rusya-ABD Mücadelesi", (Ed) Ogan, Sinan, Turuncu Devrimler, Birharf Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 178.

⁵⁷ DPT, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, ss.65-66.

⁵⁸ <http://www.jeopolsar.com/3.htm> (20.01.2007).

⁵⁹ Adıbelli, Barış, "Pekin, Savunma Çemberi Kuruyor", Cumhuriyet Strateji, Yıl: 2, Sayı: 88, Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2006, ss.6-7.

sonra ABD'nin Orta Asya'ya askeri bakımdan fiilen girmesi Çin'i de kaygılandırmaktadır. Bu durum Pekin'i büyük komşusu ve rakibi Moskova ile yakınlaştırmaktadır. Bu gelişmeler neticesinde aralarında Dostluk Anlaşması imzalayan Rusya ve Çin 2001 yılında ŞİÖ'yü kurmuşlardır⁶⁰.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası

SSCB'nin dağılması AB politikaları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Soğuk Savaş yılları boyunca büyük ölçüde güvenlik konularını NATO çerçevesinde çözmeye alışmış olan Batı Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Avrupa'daki istikrarsızlıklardan etkilenerek yeni sorumluluklar yüklenmişlerdir. Siyasi alanda daha etkin konuma gelebilmek için AB kısa sürede Orta ve Doğu Avrupa'nın eski Komünist ülkelerini birlik içerisine almıştır⁶¹. Avrasya bölgesinin, Asya'nın büyük ülkelerinin denetimine girmesi ABD ile beraber Avrupa'nın da geleceği açısından önemli sorunlar çıkartabilecektir. Bunun bilincinde olan Brüksel başta Berlin olmak üzere kendi çıkarları doğrultusunda bir Avrasya politikasını gündeme getirmiştir. Çünkü bu bölgede meydana gelebilecek bir Asya egemenliği ya da bağımsız bir büyük siyasal oluşum tüm Batı'yı tehdit edebilecektir⁶². Ayrıca, enerji bakımından Rus doğalgazına büyük oranda bağımlı olan AB ülkeleri kaynaklarını çeşitlendirmek ve entegre sistemler oluşturabilmek için arayışlarını Hazar bölgesine doğru çevirmişlerdir⁶³. Bu nedenle AB, bölgeye hâkim olmak isteyen güçlerin arasında yer almak zorundadır. Kısaca ifade etmek gerekirse AB'nin Kafkasya ve Orta Asya politikası bölgenin enerji kaynaklarının Rusya es geçilerek alternatif yollardan Batı Avrupa'ya ulaştırılması noktasında düşünülmektedir.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri (OATC) bağımsızlıklarını sağlamlaştırabilmek ve dünyayla bağlantı kurabilmek için Türkiye'ye yönelmişlerdir⁶⁴. Böylece Türkiye, Orta Asya'daki Türkî halklarla ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur. Ankara'nın Orta Asya'ya ilgi duyması Batı tarafından da olumlu karşılanmıştır.

⁶⁰ Dumanlı, a.g.e., s.7.

⁶¹ Gürbüz, Vedat, "Avrupa Birliği'nin Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkileri ve Bu İlişkilerin Türkiye'ye Yansımaları", (Ed) Arıkan, Harun ve Kar, Muhsin, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005, s.215.

⁶² Çeçen, Anıl, "ABD Süper Güç Olarak Kalabilir mi?", Avrasya Dosyası, Cilt:6, Sayı:2, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s.241.

⁶³ Ataç, Cemile, "AB Enerjide Birlik Arıyor", Cumhuriyet Strateji, 27.02.2006, s.8.

⁶⁴ Aydın, Mustafa, "Türkiye'nin Orta Asya Politikaları", (Der) Aydın, Mustafa, Erhan, Çağrı, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.4.

Bölgede İran'ın etkisinin yayılma olasılığından korkan dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Orta Asya devletlerine 1992'de laiklik, liberal demokrasi ve piyasa ekonomisini içeren Türk Modeli'ni benimsemeleri çağrısında bulunmuştur⁶⁵. Öte yandan dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Mayıs 1992'de Orta Asya'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında bağımsız Türk Devletleri'nin bir birlik oluşturduğundan bahsederek Adriyatik'ten Çin Seddi'ne büyük bir Türk dünyasının doğmakta olduğunu açıklamış ve bir çeşit Türki Devletler Topluluğu'nun oluşturulmasını önermiştir. Yine dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal 21'inci yüzyılın Türklerin asrı olacağını söylemiştir. Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında teknoloji alanında işbirliğini artırmak amacıyla Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) Türkiye'nin girişimi ile 1992 yılında faaliyete geçmiş ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle işbirliğini arttırmayı kendisine hedef edinmiştir⁶⁶.

Türkiye'nin büyük umutlarla başlayan Orta Asya yolculuğunun pekte kolay olmayacağı 30-31 Ekim 1992 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde kendisini belli etmiştir. Zirve sonunda imzalanan Ankara Bildirgesi ile Hoca Ahmed Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin kurulmasının haricinde hiçbir somut adım atılmamıştır⁶⁷. T. Özal'ın 1993 yılında ölümüyle birlikte KEİÖ'de işlevsiz hale gelmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye hala Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında hatırı sayılır bir ülkedir. Amerikalı strateji uzmanı Brzezinski'ye göre hâlihazırda bu bölgede jeopolitik eksen olan Türkiye'nin jeostratejik oyuncu olabilecek kapasitesi bulunmaktadır⁶⁸. 2000'li yıllarda Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri daha düzensiz bir hal almıştır. Son olarak Haziran 2010'da Kırgızistan'da Kırgız ve Özbekler arasında yaşanan etnik çatışmaların önlenmesine yönelik olarak etkin bir rol oynayamayan Türkiye bölge politikalarına ilişkin olarak iyi bir imaj çizememiştir. Türkiye Ortadoğu ve Balkan ülkelerine verdiği önemin onda birini de Orta Asya'ya vermek zorundadır. Özal'ın izinden gittiğini her fırsatta vurgulayan AKP Hükümeti bu devlet adamının izlemiş olduğu Kafkasya ve Orta Asya politikasını anlamaya çalışmalı ve bu doğrultuda politikalarına yön vermelidir.

⁶⁵ Winrow, Gareth M., "Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası", (Der) Makovsky, A., Sayarı Sabri, Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.158.

⁶⁶ Uzgel, İlhan, Ulusal Çıkar ve Dış Politika, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.301.

⁶⁷ Gönübol, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.699.

⁶⁸ Brzezinski, a.g.e., s.73.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrasında küresel egemenlik mücadelesinin oynandığı alan olan Orta Asya ve Kafkasya zengin enerji kaynakları ve stratejik önemiyle dikkat çekmektedir. Günümüzde bu alanda yoğun bir hakimiyet mücadelesi verilmekte ve her geçen gün yeni aktörler bu mücadeleye dahil olmaktadır. Kuşkusuz bu mücadelenin önemli aktörleri; ABD, Rusya, Çin, AB ve Türkiye gibi ülkelerdir. Washington günümüzde tek güç olarak dünyayı şekillendirme imkânına sahip konuma gelmesine rağmen birçok tehditle de karşı karşıya bulunmaktadır. ABD'nin bölgedeki öncelikli hedefi enerji kaynaklarını kontrol ederek bu kaynakların rakiplerinin eline geçmesini önlemeye çalışmaktır. SSCB'nin ardından tekrar hâkimiyet kurma çabasındaki Rusya ise, bağımsızlığını kazanan ülkeler üzerinde çeşitli şekillerde hegemonyasını hala hissettirmekte ŞİÖ'yü kullanarak ABD'nin bölge üzerindeki etkisini zayıflatmak istemektedir. Çin de Orta Asya bölgesinde ABD'yi istememekte ve hızla büyüyen ekonomisi için enerji kaynaklarına kıta dışından bir ortak istememektedir.

Avrupa Birleşik Devletleri olma ümidini kaybetmeyen Almanya ve Fransa'nın başını çektiği AB ise, oynanan oyuna seyirci kalmak istememekte ve Orta Asya'da aktif bir rol oynamak niyetinde olduğunu göstermektedir. AB açısından özellikle Avrupa kıtasının enerji ihtiyacının ileriki dönemlerde karşılanabilmesi için Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının kontrolü büyük önem taşımaktadır. Türkiye ise 1990'ların başında yakaladığı Orta Asya ve Kafkasya'nın lideri olma şansını iyi kullanamamıştır. Özellikle KEİÖ'nün başarısızlığı, Türkiye ile Orta Asya ve Kafkasya arasında işbirliğinin yetersiz olduğunu göstermiştir. Fakat ilişkilerin geliştirilmesi adına umutlar tükenmemiştir. Türkiye, her zaman bölgede etkin olabilme kapasitesine sahip olan bir ülkedir. Yeter ki Ankara Orta Asya'ya yönelik olarak sağlam temelleri olan bir devlet politikası takip edebilsin. Yani Türkiye'nin Orta Asya politikası hükümetlerüstü olmalı ve hangi siyasal görüşü benimsemiş olursa olsun Türk dış politikasının Orta Asya önceliğine halel gelmemelidir. Bölgenin stratejik önemine binaen Türk işadamlarının milyar dolarları bulan yatırımları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Adıbelli, Barış, “Pekin, Savunma Çemberi Kuruyor”, Cumhuriyet Strateji, Yıl 2, Sayı 88, 2006.
- Ataç, Cemile, “AB Enerjide Birlik Arıyor”, Cumhuriyet Strateji, 2006.
- Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler, Alfa Yayınevi, İstanbul 1997.
- Aydın, Mustafa “Türkiye’nin Orta Asya Politikaları”, (Der) Aydın, Mustafa, Erhan, Çağrı, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, (Ed) Oran, Baskın, Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001), İletişim Yayınevi, İstanbul 2004.
- Bal, İdris, “Avrasya’da Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?”, (Ed) Bal, İdris, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara 2004.
- Brzezinski, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005a.
- Brzezinski, Zbigniew, Tercih, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005b.
- Cafersoy, Nazım, “Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991 2001), Avrasya Dosyası, Cilt 7, Sayı 3, 2001.
- Canbolat, İsmail, Küreselleşen Dünya ve Türkiye, Vipaş Yayınları, Bursa 2002.
- Çeçen, Anıl, “ABD Süper Güç Olarak Kalabilir mi?”, Avrasya Dosyası, Cilt 6, Sayı 2, 2000.
- Dağ, Ahmet Emin, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005.
- DPT, “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri ÖİK: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti”, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995.
- DPT, “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000.
- Dumanlı, Cihangir, “Avrasya’da Askeri Kutuplaşma”, Cumhuriyet Strateji, Yıl 2, Sayı 89, 2006.
- Efegil, Ertan, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, Avrasya Dosyası, Cilt 6, Sayı 2, 2000.
- Erol, Mehmet Seyfettin, Tunç, Çiğdem, “11 Eylül Sonrası ABD’nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya”, Avrasya Dosyası, Cilt 9, Sayı 3, 2003.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “11 Eylül Sonrası Orta Asya Jeopolitiğinde Gelişmeler ve Orta Asya

Türklüğü Üzerine Yansımaları”, (Ed) Özdağ, Ümit, Kalafat, Yaşar ve Erol, Mehmet Seyfettin, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği – Muzaffer Özdağ’a Armağan, ASAM Yayınları, Ankara 2003.

Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, Dictionary of International Relations, Penguin Books London 1998.

Federov, Youri, “Bilimsel Düşünenler ve Soytarılar: Rusya’nın Stratejik Düşüncesinde Farklı İki Damar”, Stratejik Analiz, Ankara, Sayı 73, 2006.

Gönlübol, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Günel, Kamil, Coğrafya’nın Siyasal Gücü, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.

Güney, Nurşin “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, (Ed) Türkeş, Mustafa, Uzgel, İlhan, Türkiye’nin Komşuları, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

Gürbüz, Vedat, “Avrupa Birliği’nin Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkileri ve Bu İlişkilerin Türkiye’ye Yansımaları”, (Ed) Arıkan, Harun ve Kar, Muhsin, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005.

İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004.

Laqueur, Walter, “Soğuk Savaşın Sonu”, (Ed) Kaiser, K., Schwarz, H.P., Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası, (Çev) Kayayerli, Müjdat, Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

Özalp, Necdet, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, Panorama Dergisi, Cilt I, Sayı 1, 2004.

Pamir, Necdet, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, Harp Akademileri, İstanbul 2006.

Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

Şanlı, Barış, “Kafkasya ‘da Enerjinin Yeni Jeopolitiği”, Anlayış Dergisi, 2003.

Tezkan, Yılmaz, Taşar, Murat, Dünden Bugüne Jeopolitik, Ülke Kitapları, İstanbul 2002.

Ulusoy, Belkıs, Yeşilyurt, Okan, “Avrasya Coğrafyasında Sivil Devrimler ve Rusya-ABD Mücadelesi”, (Ed) Ogan, Sinan, Turuncu Devrimler, Birharf Yayıncılık, İstanbul 2006.

Uslu, Nasuh, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler”, Türkler Ansiklopedisi, 17.cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Uzgel, İlhan, Ulusal Çıkar ve Dış Politika, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Whittlesey, Derwent, “Jeopolitik: Haushofer”, (Der.) Mead Earle, Edward, Modern Stratejinin Ustaları, (Çev) Koçak, Selma, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007.

Winrow, M. Gareth. “Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, (Der.) Makovsky, Alan Sayarı, Sabri, Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.

Yılmaz, Mehmet, “Rusya Kazakistan Kartını Açtı.”, Aksiyon, Sayı:476, 2004.

İnternet

www.jeopolsar.com/3.htm (20.01.2007).